

7. Politická reprezentace a budoucnost reprezentativní demokracie

Pavel Dufek

Mimořádné číslo Filosofického časopisu s titulem *A Crisis of Democracy and Representation* (Bíba a Znoj 2017a) je rámováno tezí, že krize liberální demokracie je v první řadě *krizí politické reprezentace* (Bíba a Znoj 2017b). Politická reprezentace přitom dlouho nepatřila do kánonu základních pojmů politické filosofie, na rozdíl od legitimacy, spravedlnosti, svobody nebo demokracie samotné, a zvýšená pozornost jí věnovaná je i v mezinárodním prostředí záležitostí posledních přibližně dvaceti let. Někdy se hovoří o „reprezentativním obratu“ v demokratické teorii (Näsström 2011; Mottlová 2017). Byť v souladu s Úvodem této knihy nechceme apriorně přistupovat na krizový diskurs, lze s autorským týmem mimořádného čísla nepřímou souhlasit v tom smyslu, že se v případě politické reprezentace jedná o pojem, v jehož významovém naplnění se odrážejí některé nejzákladnější normativní otázky ústavních demokracií, stejně jako institucionální vyjádření převládajících odpovědí. Přehodnocení základních elementů politické reprezentace s sebou proto nese více či méně zásadní proměnu demokratického politického systému jako takového – přičemž taková proměna má být žádoucí především ve chvíli, kdy se soudobé ústavní demokracie nacházejí v útlumu.

V této kapitole proto nabídneme výklad pojmu politické reprezentace a jeho existujících i potenciálních institucionálních odrazů v politické realitě ústavních demokracií. Naším cílem přitom nebude vyčerpávající výčet všech myslitelných rozlišení a variant politické reprezentace, nýbrž v první řadě vystihnout její normativní logiky a v návaznosti na to i reflexe příspěvků, které – ať „externě“ v přímé reakci na pocíťovanou krizi, nebo „interně“ v důsledku rozpracování některých klíčových elementů pojmu – volají po teoretických i praktických inovacích, doplňujících nebo překračujících „standardní“ volební model reprezentace. Především, že pod zorným úhlem tematického vymezení knihy vědomě přistupujeme na ztotožnění reprezentace a *demokratické* reprezentace, jež je v současné politické teorii obvyklé (což ho pochopitelně nečiní automaticky ospravedlněným; viz Rehfeld 2006).

7.1 Reprezentativní demokracie jako first-best řešení. Paradox politické reprezentace.

V následujícím se budeme držet pracovního vymezení demokracie jako „vlády lidu, lidem a pro lid“,¹ rozvinutého v jednom z našich dřívějších textů (Dufek 2013: 58 a n.). Tato přiznaně nepřilíživě teoreticky sofistikaovaná definice se obzvláště hodí jako rámec výkladu politické reprezentace, neboť se v ní bezprostředně odrážejí některá ústřední napětí, která politickou reprezentaci provázejí a jimž se budeme dále věnovat. V centru pozornosti se pak ocitá především vláda lidem, *government by the people*, kteréžto sousloví vyjadřuje maximu, že výkon politické moci v demokracii je výrazem oné pověstné „vůle lidu“, tedy že lid (si) skutečně vládne sám (byť prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní) – v protikladu k situaci, kdy by jeho jménem, ovšem bez snahy s ním cokoliv vážněji konzultovat, vládl dědičný monarcha, vojenský diktátor, koloniální správa, filosof-král a podobně. Dle kontextu se tato idea vyjadřuje také jako *sebevláda* či *kolektivní autonomie*; pro naše účely je podstatné především to, že se jejím prostřednictvím dostává do popředí otázka reálných *vstupů* do politického rozhodování a v návaznosti též mechanismů, jejichž prostřednictvím se informace ze vstupů dostávají do

¹ Významově výstižnější, leč jazykově kostrbatější variantou „vlády lidem“ by byla „vláda prostřednictvím lidu“ (Kopeček a Hloušek 2005: 15) či ještě lépe „vláda v podání lidu“. Budeme se zde držet krátké verze.

samotného procesu politického rozhodování. V demokracii přitom platí, že regulativní morální ideou je zde hodnota *politické rovnosti*: Nikdo není občanem v demokracii „více“, než někdo jiný, což je ve zkratce obsaženo i v zavedené frázi „jeden člověk, jeden hlas“ (kde každý hlas má stejnou váhu).

V dějinách politického myšlení dlouho převládalo přesvědčení, že princip politické reprezentace představuje jakousi záložní, pragmatickou reakci demokratické teorie i praxe na podmínky panující v moderních státech a znemožňující uskutečnění demokracie přímé – vysoký počet občanů, velkou rozlohu politických jednotek nebo komplexnost problémů stojících před vládou. Výjimkou nebylo ani kompletní odmítnutí politické reprezentace coby cizorodého elementu, který znemožňuje myslet vztah lidu (jakožto suveréna) a reálných aktérů vládnutí jako *identitu* (Čermák 2017: 66ff.) – čímž má hned v samém zárodku podryvat možnost kolektivní *auto-nomie* (*sebe-zákonnosti*), kdy je subjekt veřejných pravidel (zákonů) zároveň jejich autorem, realizujíc tak svoji *svobodu*.

Radikální nedůvěra v politickou reprezentaci, enigmaticky vyjádřená v díle Jeana-Jacquesa Rousseaua (1989; srov. Baroš 2017d), je dnes v politické teorii okrajovou záležitostí, ač zcela bez proponentů není (Hardt a Negri 2004). Důvodů je celá řada: Zaprvé, ani v početně mnohem skromnějších politických obcích není „lid jako celek“ způsobilý si kontinuálně vládnout, což kromě principu reprezentace odkazuje i k principu dělby moci (viz **pátou kapitolu**). Zadruhé, přímá participace na rozhodování je ve skutečnosti pro většinu pasivním čekáním, až se „vykecají“ ti s ostřejšími lokty (Disch 2008: 61). Zatřetí dává smysl hovořit o výhodách plynoucích z „dělby práce“ – pokud má někdo předpoklady být schopným politikem nebo mimořádně výkonným a nestranným úředníkem, zatímco někdo jiný chová zlatého slavíka v hrdle nebo úspěšně hledá lék na rakovinu, nedává příliš smysl za každou cenu vyměňovat kultivaci těchto partikulárních lidských excelencí za průběžné naplňování participativního ideálu. Začtvrté, politická reprezentace má kapacitu tlumit nespoutanost demokratické mnohosti (*multitudo*), onu potenciálně destruktivní sílu mas, jejíž důsledky lze spojovat jak s přímou politickou aktivitou lidu, tak s plebiscitárním potvrzováním politiky realizované v jeho jménu. Zapáté, již u Thomase Hobbesa v 17. století narážíme na myšlenku, že onen reprezentovaný celek občanstva („lid“) je v skutečnosti z této mnohosti uhněten až samotným aktem reprezentace: Teprve s ustavením reprezentanta (Hobbesova suveréna, revolučního ústavodárného shromáždění/konventu apod.) vzniká jako svébytná entita i reprezentovaný subjekt, zatímco do té chvíle se jednalo jen o sociologicky roztržštěný soubor jednotlivců a skupin na daném území (Hobbes 2009: kap. XVI; srov. Runciman 2009; Chotaš 2017). Jinými slovy, politická reprezentace může nabírat několikera *normativních* zdůvodnění, které se navíc mohou překrývat.

Nebudeme se zde pokoušet o precizní definici politické reprezentace. Od etymologického jádra – *re-prezentace* čili *z-přítomnění* (případně přesněji leč kostrbatěji *znovu-zpřítomnění*) – se nekontroverzně dostaneme přibližně k tvrzení, že reprezentovat znamená „zpřítomňovat v nějakém smyslu něco, co nicméně není přítomné doslova či fakticky“ (Pitkin 1967: 8–9, kurzíva v orig.).² Reprezentovaný subjekt tudíž je i není přítomný, což zakládá tzv. paradox reprezentace (Runciman 2007). Zpřesnění a konkretizace této definice, a odvozeně tudíž i snaha tento paradox rozptýlit, již ovšem předpokládá více či méně kontroverzní volby ze široké palety teoretických nabídek (a též prakticko-politických, institucionálních řešení). Předběžně lze naznačit, že spíše než o definici pojmu (politické) reprezentace v nich jde o vyjasnění toho, co znamená (a může

² Nutno poznamenat, že v konstruktivistickém chápání politické reprezentace (viz komentář k Hobbesovi a zejména níže 7.5.3) je i tento zdánlivě samozřejmý krok problematický, protože implicitně předpokládá, že reprezentovaný subjekt se svými preferencemi, zájmy či identitou existuje v hotové podobě před samotným aktem reprezentace. To konstruktivisté zpochybňují.

znamenat), že někdo někoho reprezentuje, v čemž se částečně odráží snaha o jisté zdynamičtění našeho chápání reprezentativního vztahu v demokracii.

7.2 Základní problém politické reprezentace

Početné spory o politickou reprezentaci v demokracii lze nejobecněji vyjádřit jako specifický výron napětí mezi *jednotou* a *mnohostí*: Na jedné straně tak stojí kolektivní politické těleso (politická obec) a potřeba udržování politického řádu prostřednictvím vydávání a vynucování kolektivně závazných rozhodnutí. Teprve v demokracii (nejen reprezentativní) ovšem tento imperativ získává na pozoruhodnosti, neboť politická autorita si činí ve svých rozhodnutích nárok hovořit jménem všeho lidu jakožto jednotného aktéra. Kupříkladu poslanci a senátoři českého Parlamentu ve svém slibu dle článku 23 odstavce 3 Ústavy ČR prohlašují, že mandát budou vykonávat „v zájmu všeho lidu a podle svého nejlepšího vědomí a svědomí“ – čili nikoliv v zájmu strany, na jejíž kandidátce byli zvoleni, voličského obvodu, společenské třídy či kohokoliv/čehokoliv dalšího (viz též níže 7.3.1 k problematice volného mandátu). Jedním z normativních důsledků je nárok zákonů vycházející z parlamentu na závaznost *pro všechny občany*, nikoliv jen ty, kdo s nimi zrovna souhlasí. Jelikož lid v reprezentativní demokracii vykonává svoji moc prostřednictvím stanovených orgánů (zejména legislativy, exekutivy a soudů), dává smysl i z opačného pohledu chápat aktivitu poslanců jako realizující moc tohoto lidu jako celku (Mlsna 2015: 284). Stejně tak soudy vynášejí rozsudky „jménem republiky“ a nikoliv jménem toho kterého soudce, senátu či soudu.³

Na straně druhé pak nalézáme jednotlivé občany, jejich skupiny a případně další aktéry a entity (viz podkapitolu 7.5), jejichž zájmy, názory, preference, identity, perspektivy a případné další charakteristiky by měly být slyšeny, brány v potaz a v nejlepším případě i vyslyšeny.⁴ Realitou liberálních demokracií na počátku 21. století je ovšem situace hlubokého morálního, filosofického, náboženského a kulturního pluralismu, což znamená, že tyto zájmy a identity jsou divergentní, často protichůdné a leckdy též navzájem nepřeložitelné (srov. Talisse 2009; Sobek 2011; Dufek 2018a). Ústavně-právní fikce jednoty, formulovaná někdy v pojmech „politického národa“ (Belling 2009: kap. IV), se tedy střetává se sociologickým faktem plurality, a to jak individuální, tak skupinové. Rozličná pojetí politické reprezentace míří přímo do ohniska tohoto napětí a nikoliv náhodou je proto označována za „páteř“ demokratické politiky (Pollak 2007: 88). Pro řadu autorů a autorek (namátkou Urbinati 2006: 37 a n.; Runciman a Brito Vieira 2008: kap. 5; Lefort 1988) je právě dialektika jednoty a mnohosti, obecných a dílčích zájmů či identit hnacím momentem a zároveň spojovacím článkem demokratické politiky.

Problém jednoty a mnohosti je prohlubován byrokratizací a elitizací politiky, které již na počátku 20. století podrobně analyzoval Max Weber (1997: 55–91) a které jsou neméně relevantní i o století později. V daném kontextu to znamená, že politické a administrativní elity hrají svoji vlastní „hru“, jež nemusí mít se zájmem společnosti jako celku, ale ani jednotlivých aktérů, mnoho společného (Mastropaolo 2012: kap. 9). Pro myslitele jako Joseph Schumpeter (2004) a jeho následovníky v tradici tzv. minimalistické, elitistické či agregativní demokracie (mj. Riker 1982; viz též **třetí kapitolu**) existovalo tváří v tvář dvojí výzvě pluralismu a elitismu jediné řešení, a to odmítnout samotnou možnost uvažovat v pojmech sdílené, jednotné vůle či jednotného zájmu lidu. Po odhození těchto falešných nadějí nám zůstává v ruce pouze „negativní“ kapacita občanů

³ To je umožněno principem přičitatelnosti aktu vůle (kolektivní) právní osobě, zde „republice“. Za upozornění děkujeme Janu Kyselovi.

⁴ V dalším textu budeme pro zjednodušení užívat sousloví „zájmy a identity“, vyjma situací, kdy si kontext žádá jemnější rozlišování.

v pravidelných volbách mírovou cestou tyto elity odstranit. Napětí mezi jednotou a mnohostí mizí, s ním ovšem i předpoklad kolektivní demokratické legitimizace zákonů, jež stojí v pozadí ideje politické reprezentace aplikované na politickou obec. Jediným legitimizačním pojítkem mezi výstupy a vstupy do systému politického rozhodování zde zůstává volební akt. Poznamenejme, že schumpeterovská teorie demokracie ignoruje již naznačenou možnost, že zájem či identita reprezentovaného celku neexistují v nějaké esenciální podobě *před* samotným aktem reprezentace, nýbrž jsou skrze něj teprve tvarovány, a to v návaznosti na demokratickou „soutěž“ dílčích nároků na reprezentaci celku (viz též sekce 7.5.2 a 7.5.3).

7.3 Standardní model a typy reprezentativního vztahu. Problém responsivity

V moderních ústavních demokraciích byl mechanismus prostředkování demokratické vůle institucionálně zafixován prostřednictvím voleb, v nichž se politické strany (případně hnutí) ucházejí o hlasy voličů a následně obsazují určený počet míst v parlamentu. Zvolení poslanci tudíž reprezentují jak svoje voliče (resp. voliče své strany), tak lid jako celek (na základě poslaneckého slibu); zároveň i občané jsou reprezentováni jak jednotlivými poslanci, tak parlamentem jako celkem, jehož rozhodnutí hovoří jejich jménem. Na hlubší konceptuální rovině je tato forma reprezentace vázána na logiku vztahu tzv. principála a agenta (*principal-agent*) převzatého původně z ekonomie (dále též „PA model“). Ten předpokládá, že principál (volič/lid) „najímá“ agenta (poslanec/osazenstvo parlamentu), aby pro něj pracoval, respektive jednal – v našem případě prosazoval jeho zájmy a identity. Principál udílí agentovi instrukce a úkoly, přičemž v ideálním případě disponuje efektivními nástroji, jak jeho jednání kontrolovat a případně jej odměňovat nebo sankcionovat.⁵

Toto konceptuální i institucionální řešení se v politické vědě i běžných veřejných diskusích ustálilo jakožto synonymum politické reprezentace jako takové. V ústavní demokracii pochopitelně existují další větve státní moci, silnou pozici si vybuodovala administrativa (státní správa) a celá řada aktérů nejvyšší politiky také není volená, nýbrž delegovaná (příkladem jsou centrální banky, početné státní agentury nebo zástupci státu v mezinárodních organizacích). Nelze však popřít, že ústředním pilířem *politické reprezentace* v ústavní demokracii je právě volené parlamentní těleso, přičemž legitimita nevolených aktérů nebo orgánů je nezřídka odvozována z délky a pevnosti tzv. *delegačního řetězce* začínajícího u voličů a procházejícího parlamentem (Bergman, Müller a Strøm 2000; Pospíšilová 2017: 217–219).

Hanna Pitkin (1967) ve své známé typologii (odhalující v druhém sledu nečekanou komplexnost PA modelu) identifikovala pět „významů“ reprezentace: autorizaci, odpovědnost (*accountability*), substantivní konání, deskriptivní zpřítomňování a symbolické zpřítomňování. První dvě zajišťují „formalistickou“ stránku reprezentace, neboť nestanovují ani implicitní standardy hodnocení výkonu reprezentanta, ani jeho povinnost konat v nějakém konkrétním směru. Jedná se o jednorázové akty, které samotnému výkonu reprezentace předcházejí (autorizace čili pověření k reprezentaci), nebo po něm následují (odpovědnost, resp. skládání účtů reprezentovaným), aniž by popisovaly nebo regulovaly samotný obsah reprezentace (Christiano 1996: 209; Dovi 2017: 1.2). Další tři významy naopak postihují právě „substantivní“ (věcnou) stránku reprezentace. Konání (*acting for*) obrací pozornost k otázce, zdali reprezentant skutečně jedná „jménem [a] v zájmu“ reprezentovaného (Pitkin 1967: 113). Intuitivně se jedná o hlavní účel reprezentativního vztahu: všechny ostatní varianty mohou být poměřovány tím, jestli nakonec přispívají k prosazování zájmů a identit reprezentovaných. Deskriptivní (*descriptive*)

⁵ Pro důkladnější rozbor předpokladů a omezení PA modelu viz Runciman a Brito Vieira (2008: 66–73); Lane (2009); Pospíšilová (2017).

zpřítomňování označuje situaci, kdy reprezentující subjekt disponuje stejnými charakteristikami jako reprezentovaný: Aplikováno na kolektivní těleso (např. parlament) to implikuje požadavek věrného zrcadlení rozložení zájmů a identit ve společnosti; aplikováno na jednotlivé reprezentující aktéry pak, v relevantních ohledech, jejich podobnost či stejnost s reprezentovaným(i). Konečně symbolická reprezentace usiluje o vyvolání emocionální reakce nebo excitaci přesvědčení (*beliefs*), čili o jakési vnitřní napojení na reprezentované subjekty. To činí symbolickou reprezentaci náchylnou k iracionálním psychologickým reakcím a otevírá se tak prostor pro rétoriku, manipulaci a jiné typy politického „hraní na city“ (srov. Sobek 2016: kap. 3). To může mít pozitivní nebo alespoň nezhoubné důsledky (symbolika britské monarchie nebo americké vlajky), ale také důsledky (a záměry) problematičtější, například když se nějaký politik s vůdcovskými sklony prohlašuje za ztělesnění vůle národa a do nějaké společenské menšiny promítá kolektivní strachy většiny (tamtéž: 99ff.) Pitkin přitom upozorňuje, že ač jsou všechny tyto významy reprezentace svébytné, navzájem se nevyklučují a nezřídka se vyskytují ve vícečetných kombinacích.

Skrze tuto typologii se nám odhaluje jeden zdroj narůstající nespokojenosti se standardním modelem reprezentace. Na trase volič–strana–parlament jsou totiž z definice realizovány oba formalistické významy reprezentace, a to prostřednictvím voleb: Zvolením jsou poslanci/strany pověřeni jednat, jejich případným nezvolením nebo odlivem voličské přízně v dalších volbách pak občané dávají najevo nespokojenost s jejich výkonem. Mlhavější ovšem je, zdali je v tomto modelu zaručeno substantivní hájení zájmů a identit reprezentovaných. Jeden důvod jsme již zmiňovali, a to byrokratizaci a elitizaci politiky, na počátku 21. století podpořenou transnacionalizací politických i hospodářských struktur a toků. Jiný důvod tkví v mizející kapacitě politických stran naplňovat svoji reprezentativní funkci, o čemž bude řeč níže (7.4.2).

7.3.1 Responsivita vs. deliberace a problém mandátu

Z typologie ovšem vysvítá ještě jiný problém, který je zobecnitelný i mimo vztah volič–politická strana (poslanec). Pitkin (1967: 57 a n., 140, 209 a n.) totiž ukazuje, že napříč celou typologií, a zejména pak její substantivní částí, prochází idea *responsivity*, „připravenosti reagovat“: Na první pohled je na vztahu reprezentace máloco žádoucnějšího, než aby reprezentant dokázal reagovat na změny a reformulace zájmů a identit. Problém byrokratizace, elitizace a transnacionalizace politiky pak může být chápán též v pojmech klesající ochoty reprezentujících následovat vyjádřené i implicitní požadavky ze strany reprezentovaných. Naopak vzmach populistických politických sil lze vysvětlit právě jako snahu nabídnout občanům pocit, že politické elity jejich přáním naslouchají a řídí se jimi. Chtělo by se prohlásit, že co do možných reforem – či snad záchrany (della Porta 2013) – liberální demokracie je posilování responsivity zcela evidentním vodítkem.

Připomeňme však, že poslanci, vedle hájení zájmů a identit svých voličů, vykonávají svůj mandát v první řadě v zájmu všeho lidu a že zákony vycházející z parlamentu jsou legitimizovány jménem tohoto lidu jako celku (jinak by byla zpochybněna jejich všeobecná morální závaznost). Necháme-li stranou skeptické verze elitismu a minimalismu poukazující na nesmyslnost představy „zájmu“ či „vůle“ lidu (viz též 8.4 v **osmé kapitole** k teorii společenské volby), pak relativně nekontroverzním požadavkem kladeným na politické reprezentanty je, aby pokud možno usilovali o taková rozhodnutí, jež budou v zájmu celku. K tomu mají přispět nejen výměny názorů a argumentů přímo v parlamentním tělese, ale též zdravá „veřejná debata“ probíhající ve veřejné sféře, občanské společnosti atd., jež má mít na rozhodování parlamentu podstatný vliv. To je ovšem ve zjevném rozporu s voláním po maximální responsivitě, prostě proto, že plně

responsivní poslanec má *povinnost* prosazovat zájmy a identity partikulární skupiny voličů. Ty přitom v situaci hluboké diverzity téměř z definice nemohou suplovat zájem nebo identitu celku – tvrzení, že tomu tak je („MY jsme LID“), představuje jeden z poznávacích znaků populistické politické rétoriky (Müller, Jan-Werner 2016: 20). Pokud bychom naopak prohlásili, že „společné dobro“ je tak jako tak falešná idea a jediné, s čím lze pracovat, jsou právě tyto partikulární zájmy a identity, dostává se do popředí problém podrepräsentace nebo absence repräsentace menšinových zájmů a identit (viz 7.4.1), stejně jako otázka žádoucího principu rozhodování v repräsentativním tělese (té se budeme taktéž věnovat v **osmé kapitole**).

Politickoteoreticky nahlíženo je právě možnost poslance účastnit se deliberací (rozprav) za účelem hledání kolektivně žádoucího rozhodnutí normativním pozadím *volného mandátu*, tedy absence práva voličů odvolat „svého“ poslance či poslankyni během volebního období proto, že podle nich neplní jejich zadání. To odpovídá již Burkově (1999) kvaziaristokratické představě politických repräsentantů coby aktérů schopných poučeného politického *úsudku*, v protikladu k nestrukturované *vůli* řadových občanů, jímž (Burkovými slovy) „virtuálně“ repräsentují i kolektivní zájmy a identity těch, kdo hlasovat nemohli, nešli, nebo jejichž kandidáti se do parlamentu nedostali. Nejen v českém prostředí se v posledních letech objevily snahy o zakotvení výraznější odpovědnosti politiků voličům právě ve směru imperativního (vázaného) mandátu,⁶ které ovšem mají vedle tohoto politickoteoretického nedostatku i problém ústavněprávní – jsou totiž protiústavní, neboť ústavně zakotvený volný mandát⁷ má kogentní charakter (nelze se od něj legislativně odchýlit; srov. Mlsna 2015: 285). Ze dvou základních možností v nastavení míry responsivity tudíž v soudobých ústavních demokraciích převládl model „zmocněnce“ či „pověřence“ (*trustee*), který nahrazuje bezprostřední vůli repräsentovaných svojí rozvahou, na úkor modelu „delegáta“ (*delegate*), jenž funguje víceméně jako převodové kolečko (Christiano 1996: 213 a n.). Posun od prvního k druhému přitom značí posun od demokracie liberální k nějaké alternativní koncepci, například k různým verzím populismu, respektive populistické demokracie:⁸ Nelze-li standardní model repräsentace oddělit od liberální demokracie, pak s demisí jednoho nastává i pád druhého.

7.4 Další problémy standardního modelu: Podrepräsentace a proměna role politických stran

7.4.1 Podrepräsentace a absence repräsentace. Zvyšování proporčnosti a zvláštní zastoupení

Jak bylo naznačeno výše, další systémová výhrada vůči standardnímu modelu repräsentace se týká *podrepräsentace*, respektive *absence repräsentace* menšinových zájmů a identit v samotném parlamentním tělese. Volební klauzule pro vstup do sněmovny, jež tvoří běžnou součást soudobých volebních systémů, má společně s logikou agregace voličských preferencí (vycházející z podoby volebního systému) za důsledek, že v parlamentu jednak nejsou zastoupeny všechny

⁶ A to jak v programech relevantních politických subjektů (Okamurovy *Úsvit přímé demokracie a Svoboda a přímá demokracie*), tak v návrzích novel Ústavy (nejnověji sněmovní tisk č. 65 v 8. volebním období, jemuž předcházely opakované snahy stejného typu v dřívějších volebních obdobích).

⁷ Viz čl. 26 Ústavy ČR: „Poslanci a senátoři vykonávají svůj mandát osobně v souladu se svým slibem a nejsou přitom vázáni žádnými příkazy“. Souvislost se slibem poslance (čl. 23 odst. 3) je zde zřejmá.

⁸ K tomu je třeba dodat dvě upřesnění: (1) Poslanec se pochopitelně může rozhodnout, že bude následovat pokynů strany a nikoliv „zájmů lidu“, či může být hluboce přesvědčen, že skrze první vyjadřuje druhé. Nelze mu to ale nakázat. (2) Nemožnost sankcionovat za vychýlení se ze stranické linie se týká poslaneckého mandátu, nikoliv postavení v té či oné politické straně. Se solitérstvím jdou ruku v ruce politická (vnitrostranická) rizika.

zájmy a identity (ať už individuální nebo skupinové), neboť ne všechny kandidující subjekty překročí volební klauzuli. Dále je skutečností, že i ty zájmy a identity, které do parlamentu proniknou, mohou být v rozhodovacích procedurách překryty – „přebity“ – těmi dominantními. Jako příklady uveďme potenciální absenci hlasu etnických menšin (ČR se toto týká např. Romů) nebo průběžně tematizovanou podrepräsentaci (zájmů) žen (Gelnarová 2010). Obecně pak lze tvrdit, jak ostatně učinili již v 19. století John Stuart Mill nebo Alexis de Tocqueville, že samotné složení parlamentu se výrazně odlišuje od distribuce zájmů a identit ve společnosti (obvykle ve směru elitismu, např. co do vzdělání nebo příjmu), takže mnohé z nich budou ignorovány. Tento typ výhrad tedy poukazuje na vícečetnou *nereprezentativní* povahu ústředního reprezentativního tělesa.

Z předkládaných způsobů nápravy si dovolíme pominout plebiscitaristicko-populistickou reakci, jež se v důsledku logiky „většina = celek“ přiklání na stranu *jednoty* a námitku z podrepräsentace odmítá jako irelevantní. (1) Nejběžnějším způsobem nápravy navrhovaným ve veřejných i odborných politologických diskusích je „obyčejné“ *zvýšení proporcí* volebního systému, jež má vést k věrnějšímu odrazu rozložení společenských zájmů a identit v reprezentativním tělese a návazně i dalším pozitivním důsledkům (Christiano 1996: 224–240; Urbinati 2000; Lijphart 2008b: část V). Krajní verzí je pak představa parlamentu jako „zrcadla“ společnosti (Goodin 2004: 455); v takovém případě se výrazně hlásí o slovo deskriptivní a případně symbolické významy repräsentace (v terminologii Hanny Pitkin). (2) Tím se dostáváme ke druhé třídě návrhů, jimiž jsou dílčí opatření ke zvýšení repräsentace partikulárních zájmů a identit: Hojně používané nebo alespoň navrhované nástroje představují *kvóty na zastoupení a inženýrství (překreslování) volebních okrsků*. Anne Phillips (1995) hovoří v této souvislosti o tzv. *politice přítomnosti*, úzce propojené se symbolickým a deskriptivním aspektem repräsentace, jež má doplňovat tradiční *politiku idejí*: Teprve skrze fyzickou přítomnost repräsentantů nesoucích relevantní menšinové charakteristiky a životní zkušenosti a perspektivy je možno dosáhnout toho, že bude buď přímo konáno (*acting for*) v jejich zájmu, nebo se alespoň dané téma dostane na program veřejné rozpravy. Do této linie argumentace zapadá i pojetí repräsentace jako *hájení (advocacy)* v podání Nadii Urbinati (2000), zahrnující na jedné straně „zanícený“ osobní vztah repräsentantů k hájené věci a na straně druhé jejich deliberativní nezávislost na repräsentovaných. Urbinati přitom zasazuje advokační repräsentaci do širšího chápání demokracie jako agonistického⁹ setkávání se soupeřících sil, které zaručuje jak politickou rovnost, tak podmínky svobody – čili rovnou svobodu účastnit se, prostřednictvím repräsentantů, politického života. Urbinati (tamtéž: 777) je zároveň přesvědčena, že dané pojetí repräsentace překračuje mezeru mezi zmocněneckým a delegačním chápáním repräsentativního vztahu.

V krátkosti poukážeme na několikero komplikací, které poněkud zchlazují optimismus z nastíněných reforem.¹⁰ V první řadě je třeba poznamenat, že zvyšování proporcí není nutně kompatibilní s politikou přítomnosti, advokací a obecně posilováním symbolické nebo deskriptivní repräsentace jednotlivých skupin – ba naopak, ta může vyžadovat *disproporční* zvýhodnění vzhledem ke statistické distribuci daných zájmů či identit ve společnosti, a to na základě závažnosti toho či onoho případu. Tím ale vzniká problém „důkazního břemene“, tedy jak konkluzivně určit, kdo si zvláštní zacházení zaslouží a kdo ne. Phillips (1998) se jej pokouší řešit prostřednictvím přesunutí břemene na odpůrce repräsentativní parity: každá nepřítomnost v repräsentativním sboru by pak vyžadovala přesvědčivé ospravedlnění. Tím se ovšem otevírá jiný problém, neboť je nejasné, kolik diverzity ještě parlamentní politika snese a kdy už začíná mít

⁹ Ze starořeckého *agon* – střet, soupeření, zápas.

¹⁰ K další diskusi viz Brim a Dufek (2012: 139–143).

střet početných přesvědčení destruktivní podobu.¹¹ Robert Goodin (2004) upozorňuje, že volání po reprezentaci partikulárních zájmů či identit předpokládají pouze umírněnou diverzitu co do jejich počtu, interní heterogenity a komplexnosti překryvů mezi nimi. Každé reprezentativní těleso má totiž nejen omezený počet členů, ale také omezený čas na deliberaci i spektrum debatovaných témat. Pokud navíc od reprezentantů očekáváme snahu o dosahování společného dobra, lze očekávat nepřímou úměru v závislosti na rostoucí diverzitě, zejména v případě, že mají být zároveň responsivní vůči těm, koho reprezentují (viz 7.3.1 výše). Goodin argumentuje, že namísto marné snahy o vyčerpávající reprezentaci mnohosti jako takové lze tlačit na reprezentaci „čirého faktu“ rozmanitosti, tedy na to, aby zákonodárci při svém rozhodování vždy drželi tento fakt na paměti. V takovém případě ovšem dostáváme na jiné úrovni argument ve prospěch deliberativní autonomie reprezentantů, protože ti se ve svém rozhodování musejí k faktu diverzity, a tudíž i jakési nepřímé verzi „společného zájmu“, neustále vztahovat (Weale 2007: 152).

Poslední a nyní již principiální potíž se týká vědomého prolomení formálního principu *politické rovnosti*, který, jak jsme ukázali v 7.1, tvoří morální fundament vstupního aspektu demokracie. Autoři a autorky naklonění zvláštní reprezentaci typicky argumentují, že takový krok je ospravedlnitelný v zájmu substantivní spravedlnosti (zabránění politickému vyloučení, odstranění strukturálních nerovností, zajištění férových rovných příležitostí) nebo kompenzace za minulá přikopání (pro řadu těchto argumentů viz Uhde 2006): kde absentují rovné podmínky hry, nemá smysl hájit formální rovnost. Jak ale poukázal mezi jinými Andrew Rehfeld (2009), v zájmu dílčích „zlepšováků“ tak dochází k opuštění principu, na němž stojí demokracie jako taková a v jehož prospěch tudíž existuje „silná presumpce“. To může vést jednak ke zpochybnění legitimacy demokratického rozhodování a jednak k rozvíření *nedůvěry* v demokracii v podobě tvrzení, že pokud nebude volební rozhodování občanů řízeno, doplněno nebo jinak strukturováno, jeho výsledky budou hloupé, nespravedlivé, sexistické, rasistické a podobně (tamtéž: 253). Dovolíme si zde zaspekulovat, že tato implicitní nedůvěra může svým dílem stát za probíhající populistickou vlnou v ústavních demokraciích, která explicitně vzývá hlas většiny na úkor partikulárních zájmů a identit.

7.4.2 Politické strany a reprezentace: myslet nemyslitelné?

Standardní model reprezentace ovšem čelí zásadnější výzvě, která cílí na jeden z jeho hlavních pilířů. I v empirické politické vědě totiž začíná převládat vědomí, že politické strany dlouhodobě přicházejí o svoji *reprezentativní* funkci (artikulace a agregace zájmů/identit), na jejíž úkor nabývá na důležitosti funkce *institucionální*, spočívající v rekrutaci politického personálu a celkově v řízení a kontrole chodu vládního („státního“) aparátu (Bartolini a Mair 2001; Katz a Mair 2002; Novák 2011: 557–559; Zetková 2016). Zároveň je ale obtížné rozloučit se s představou, přijímanou západní politickou vědou takřka jednohlasně, že politické strany jsou pro fungování moderní ústavní demokracie nepostradatelné, respektive že bez nich je její existence obtížně myslitelná (klasicky Schattschneider 1942; srov. Dalton, Farrell a McAllister 2012: 3–26): „strany – či alespoň klasické masové strany – dávaly lidu hlas a zároveň zajišťovaly, že vládní instituce budou odpovědné“ (Mair 2013: 81). I v rámci normativní politické teorie, profesionálně deformované implicitní nedůvěrou k politickým stranám a nedoceňováním jejich systémové

¹¹ Zde se debaty v teorii reprezentace mohou překrývat s klasickými politologickými výzkumy fragmentace a ideologické polarizace stranických systémů; srov. Sartori (2005); Kubát (2007: 245ff.). Za poznámku děkujeme Janu Kyselovi, jenž také upozorňuje, že Sartori ve své době ještě nečelil tématu tzv. identitární politiky.

úlohy v reprezentativní demokracii, je tato skutečnost příležitostně reflektovaná (van Biezen a Saward 2008; Rosenblum 2008; Ypi a White 2016): Politické strany jsou koneckonců tím typem aktéra, který vědomě formuluje komplexní politický program s ohledem na (vše)obecné zájmy. O to zlověstněji znějí slova, jimiž klasik výzkumu politických stran Peter Mair (2013: 1) uvodil svoji poslední knihu: „Věk demokracie opírající se o politické strany pominul. Přestože strany samotné existují dále, natolik se vzdálily od společnosti a věnují se soupeření natolik vyprázdněnému, že již zřejmě nejsou schopné udržet demokracii v současné podobě.“

Hojně i v českém prostředí zkoumaný fenomén kartelových a nejnověji podnikatelských stran či stran-firem (Katz a Mair 2009; Jarmara 2011; Kopeček 2015; Naxera 2014) je dokladem tohoto trendu. V prvním případě je cílem stranických subjektů získání přístupu k veřejným funkcím a na nich napojeným finančním zdrojům, na jejichž přísunu je taková strana existenčně závislá. Ve druhém případě strana reprezentuje podnikatelsko-politické zájmy svých zakladatelů a sponzorů, což přispívá k její ideové neukotvenosti a sklonům k populistickému pojetí politiky. Průvodním jevem je klesající volební účast, snižování členské základny politických stran, ztráta důvěry mezi veřejností a celkově vzdalování od společnosti, o němž psal Mair. Jan Bíba a Milan Znoj (2017b: 9) konceptualizují krizi tradičních politických stran jako *symptom* a nikoliv příčinu krize současných demokracií. Nicméně pokud zároveň platí, že krize liberální demokracie je v jádru krizí *parlamentní*, a tedy o strany se opírající demokracie (tamtéž: 11), pak lze v tomto kontextu prohlásit, že problém standardního modelu reprezentace je vskutku jednou z *příčin* soudobých těžkostí.¹²

Znamená ústup politických stran i počátek úhynu liberální demokracie? Jsme nuceni začít „myslet nemyslitelné“ (Mair 2013: 15), tedy demokracii bez politických stran v hlavní roli? Ve zbývajících podkapitolách si přiblížíme reformulace, jejichž prostřednictvím se političtí teoretici a teoretičky pokoušejí ukázat, že skrze sofistikované pojmové i institucionální inovace lze reprezentativní demokracii zachránit – stačí se „pouze“ vyvázat z logiky standardního modelu. Domníváme se ovšem, že předběžná opatrnost je namístě: Do té míry, do jaké je cílem těchto inovací reprezentativní demokracii skutečně zachránit a nikoliv překročit, předpokládají víceméně efektivní fungování standardního volebního modelu.

To v našem pohledu platí i pro pozici, kterou systematicky buduje Pierre Rosanvallon (2008, 2011, 2018; srov. Barša 2017) a která se vůči snahám o hlubokou reteoretizaci politické reprezentace explicitně vymezuje. Rosanvallon tvrdí, že v důsledku oslabování legislativního pilíře demokratického výkonu vlády a vzrůstu komplexnosti úkolů, jimž jakákoliv vláda čelí, je zapotřebí vysunout do popředí pozornosti vztah *vládnoucích a ovládaných* (namísto reprezentujících a reprezentovaných) a soustředit se na otázku dobrého vládnutí (*good governance*). Ruku v ruce s tím jde důraz na exekutivní větev vládnutí, stejně jako kontrademokratické (*counterdemocratic*) aktéry a nástroje v rámci občanské společnosti poskytující kapacitu dohledu, veta a (po)souzení (*judging*) ve vztahu k exekutivní moci (Rosanvallon 2008) – právě proto, že reprezentativní vztah ve výše rozebíraném smyslu je nevratně rozbitý. Ve druhém sledu Rosanvallon (2011: 87–92; 187–93) navrhuje, abychom pojmově oddělili moment voleb a aktivitu reprezentace a pod reprezentaci zahrnuli i aktivity těch (nevolených) aktérů a těles, kteří usilují o nestranné formulování nebo prosazování zájmů společenského celku, nebo naopak do politického procesu vnášejí partikulární zkušenosti a emocemi poháněné životní narativy.

¹² Krize politických stran má samozřejmě sama nějaké příčiny – sociologické, ekonomické, technologické. To se ale s předchozím nevylučuje.

I u Rosanvallona tedy dochází k tematizaci *nedůvěry* v demokratickou tvář liberální demokracie, byť nedůvěry „demokratické“, motivované snahou nepřímo podpořit fungování reprezentativní demokracie zevnitř společnosti samotné. Pokud ale mezitím mělo dojít k „nezpochybnitelnému kolapsu stranického systému“, jak Rosanavallon (2011: 187) tvrdí, není jasné, jak mohou současné liberální demokracie, jejichž logika je fundamentálně opřena o politické strany, vůbec fungovat. Naše podezření je, že až k takovému kolapsu skutečně dojde, budou dny liberální demokracie, jak ji z vlastní zkušenosti známe, sečteny.

7.5 Zobecněním k inovacím

7.5.1 Elementy reprezentace

Otevření prostoru k hlubším inovacím v oblasti politické reprezentace je přesto paradoxně v prvním kroku snadné: Stačí si uvědomit, že standardní model, který většinově opanoval naši představivost, je „pouze“ konkrétním typem odpovědi na řádově obecnější soubor otázek. Je totiž evidentní, že na otázky *KDO reprezentuje KOHO, jaké CHARAKTERISTIKY, jakým ZPŮSOBEM a jak došlo k VÝBĚRU* lze odpovědět mnohačetnými způsoby. Odrazíme se zde od citátu z rozhovoru s Bonem Voxem, globální popkulturní celebritou, příležitostně se odívající do hávu mluvčího globálních chudých:

„I don't have any fear. I have no fear of politicians or presidents or prime ministers. They should be afraid, because they will be held accountable for what happened on their watch. I'm representing the poorest and the most vulnerable people. On a spiritual level, I have that with me. I'm throwing a punch, and the fist belongs to people who can't be in the room, whose rage, whose anger, whose hurt I represent. The moral force is way beyond mine, it's an argument that has much more weight than I have. So I'm not feeling nervous“ (Wenner 2005).

(1) Reprezentantem (KDO) mohou být pochopitelně poslanci, politické strany nebo parlament jako celek. Někteří autoři jsou přesvědčeni, že reprezentativní funkci lze přiřknout i vládě a jí podřízené administrativě, neboť v důsledku své „blízkosti“ občanům jsou citlivější k jejich zájmům (Carolan 2009; Rosanvallon 2011). Jiní vkládají naději do ústavních soudů: Pokud po vzoru deliberativní demokracie budeme za nedílnou součást demokratického procesu považovat deliberaci/argumentaci předcházející konečnému rozhodnutí, pak ústavní soudy představují nejčistší příklad čisté „argumentativní reprezentace“ (Alexy 2005). Nicméně nárok na reprezentaci si může činit (a činí) řada dalších aktérů, včetně nevládních organizací a jiných součástí občanské společnosti, třeba herců nebo veřejných intelektuálů – ti/ty všichni běžně vstupují do veřejného prostoru s více či méně artikulovanými politickými poselstvími ve jménu někoho dalšího.¹³ Je zřejmé, že kritika „NGO-ismu“ coby „ideologie, která nabízí alternativní mechanismus rozhodování o věcech veřejných, než jakým je standardní, tradiční parlamentní demokracie, založená na všeobecném, rovném, přímém a tajném hlasovacím právu“ (Klaus 2005: 77) v podání bývalého prezidenta ČR Václava Klause předpokládá právě onu redukci politické reprezentace na standardní model.

(2) Reprezentovaným subjektem (KOHO) pak mohou být konkrétní jednotlivci či společenské skupiny (Runciman a Brito Vieira 2008: část III; Brim a Dufek 2012); výše jsme také narazili na otázku, zdali poslanci reprezentují svoje voliče, nebo lid jako celek. Ale co když bude někdo (jako třeba Bono) tvrdit, že reprezentuje dejme tomu zájmy globálních chudých? Všeho lidstva?

¹³ Takřka v přímém přenosu lze sledovat takové snahy v reakci na zvolení Donalda Trumpa prezidentem Spojených států amerických v r. 2017 a v zásadě na jakékoliv jeho kroky v této funkci.

Budoucích generací? Zájmy zvířat? Či dokonce přírody jako takové, jejíž je člověk jen jednou ze součástí? Především ve vztahu k nadstátní rovině deliberace a rozhodování přicházejí John Dryzek a Simon Niemeyer s představou reprezentace *diskursů*, čili souborů „kategorií a pojmů ztělesňujících specifické předpoklady, soudy, tvrzení, dispozice a schopnosti“ (Dryzek a Niemeyer 2008: 481; srov. Brim a Dufek 2012: 145–146) – jednoduše řečeno, více či méně koherentních představ o světě, s nimiž vstupujeme do interakce s ostatními. Pohledem do historie pak odhalíme řadu dalších reprezentovaných aktérů či entit, namátkou Boha či Boží vůli, národ nebo společenskou třídu (zejména v podání komunistických stran). Není totiž vtesáno do kamene, že politicky relevantní musí být výhradně vztah volič–poslanec, přesněji řečeno přání a představy voliče/voličů: Například idea odpovědnosti vůči budoucím generacím je běžnou, byť převážně latentní, součástí veřejného vědomí. Jediným „problémem“ těchto entit je, že svou atraktivitou ve volebních kampaních se nemohou rovnat takovým stálícím, jako jsou „pracující“, „podnikatelé“, „rodiny s dětmi“, „opravdoví Češi“ nebo pověstní „slušní lidé“.

(3) Vedle *zájmů* a *identit* (CHARAKTERISTIKY) lze v různých kontextech hovořit o reprezentaci potřeb, preferencí, názorů, (životních) perspektiv, sociálních charakteristik nebo „skutečného charakteru“, přičemž žádný z těchto atributů není beze zbytku redukovatelný na zájmy či identity (srov. Young 2000; Weale 2007: 145ff.; Saward 2010: 38). Zvláštním reprezentovatelným atributem je *expertiza*, čili odborné „vědění“, která může být reprezentována jak technokratickými a expertními orgány (viz diskusi v **páté kapitole**), tak prostřednictvím diverzity v reprezentativním tělese (viz dále).

(4) Co se týče ZPŮSOBU VÝBĚRU reprezentantů, vedle klasické volby se nabízí také selekce losem, jmenováním a v neposlední řadě na základě sebeautorizace. Tzv. *lotokracie* či *demarchie*, postavená na principu náhodného výběru, se odkazuje mimo jiné k antickým demokraciím, v nichž bylo obsazování i nejvyšších úřadů na základě losování běžnou praxí (Dowlen 2008). Nemáme zde prostor pro rozbor předností a slabín lotokratické alternativy,¹⁴ proto zmíníme především její systémovou roli v rámci politické reprezentace. Náhodný výběr nabízí v první řadě statisticky nejreprezentativnější soubor reprezentantů, takže pokud je normativním cílem zrcadlení složení společnosti v daném reprezentativním tělese, pak je výběr losem nasnadě.¹⁵ Navrhován proto bývá především v případě tzv. deliberativních mini-veřejností (*deliberative mini-publics*) jakožto inovativního nástroje ke zvýšení deliberace a participace (Warren a Pearse 2008; Grönlund, Bächtiger a Setälä 2014);¹⁶ s jistými omezeními pak je užíván v zemích s porotním systémem soudů. Za druhé, jelikož očekávaným výstupem náhodného výběru je mnohonásobně diverzifikované reprezentativní těleso, je zároveň nastartována logika epistemického argumentu ve prospěch demokracie – tedy že dostatečně početná a diverzifikovaná skupina má větší pravděpodobnost dosahování epistemicky *správných* rozhodnutí (Landemore 2013; Schwartzberg 2015; viz též **první kapitolu**).

¹⁴ Jde například na jedné straně o argument zabránění systémové korupci a tzv. *elite capture*, sebereprodukujícímu se obsazení úřadů elitami, a na druhé straně problém chybějící autorizace a odpovědnosti (neboť namísto konkrétního reprezentativního vztahu dostáváme tvrzenou podobnost zájmů či identit). Viz mj. Manin (1997: kap. 2 a 3); Weale (2007: 136ff.); Buchstein (2010); Guerrero (2014).

¹⁵ Jon Elster (2012: 402) upozorňuje, že pokud není zavedena povinná kandidatura (cosi jako „povinné pasivní volební právo“), dochází k filtrování již v „nultém kroku“ – losovat pak lze pouze z těch jedinců, kteří se do osudí sami zařadili, takže uvažované přednosti (diverzita, zrcadlový charakter tělesa) se nemusí dostat ke slovu.

¹⁶ Mini-veřejnosti jsou náhodně či kvazi-náhodně vybrané skupiny občanů, které mají zrcadlit rozložení relevantních charakteristik ve společnosti. Jsou tedy jakýmsi společenskými „mikrokosmy“, jejichž deliberace a následné vyjádření k danému problému může být chápáno jako simulace celospolečenské rozpravy.

Jmenování netřeba dlouze vysvětlovat; týká se vedle soudců velmi často oněch technokratických a expertních orgánů, jež mají disponovat odborným věděním: Tak například hlavní hygienik ČR je jmenován vládou a předpokládá se, že bude ve funkci reprezentovat zájmy většiny občanů. Zvláštním případem výběru je *sebeautorizace*, k níž se vrátíme v sekci 7.5.2.

(5) Co se týče typu vztahu (ZPŮSOB), již jsme v kapitole narazili na rozlišení *formalistické* a *substantivní* reprezentace; dále na rozlišení *delegativního* a *zmocněneckého* vztahu v případě substantivní varianty (včetně snahy o její překročení v podobě reprezentace jako *hájení*) a nejobecněji na logiku vztahu *principála* a *agenta*, na niž je standardní model reprezentace postaven. Z předchozího ovšem může být patrné, že PA logika je aplikovatelná pouze v těch případech reprezentace, které víceméně kopírují její standardní model: Děti, mentálně postižení, budoucí generace, fauna ani globální chudí nemohou smysluplně reprezentanta úkolovat a ten jim nemůže skládat účty. Právě opouštění a v některých případech cílené rozpouštění PA logiky je hlubším konceptuálním účelem přístupů, které si přiblížíme ve zbývajících sekcích této podkapitoly.

Ještě předtím je ale třeba učinit nabízející se mezizávěr. Z předchozího je zřejmé, že poodstoupením od standardní volební varianty reprezentace se otevírá v podstatě nevyčerpatelné pole možností, jak politickou reprezentaci uchopit, neboť jednotlivé elementy lze porůznu kombinovat. V tomto smyslu tedy neplatí přísloví o šedé teorii a zeleném stromu života, protože empirickou mnohost způsobů reprezentace lze teoreticky zachytit a k tomu návdavkem servírovat nápady na další inovace. To je výhoda v tom smyslu, že pojem politické reprezentace skýtá flexibilní nástroj, jak se popasovat s pozorovanými těžkostmi liberální demokracie. Nevýhodu ovšem považujeme za neméně zřejmou: Diskuse o politické reprezentaci ztělesňují přesně ty patologické důsledky vnitrodisciplinární plurality, o nichž pojednávala **první kapitola** a k nimž se vrátíme v závěru kapitoly této.

7.5.2 Opouštění responsivity (Pettit, Mansbridge)

V sekci 7.3.1 jsme rozebírali problém vyvažování responsivity a deliberace. Philip Pettit (2009, 2010) ukazuje, že pokud ideál responsivity (na první pohled poněkud kontrainuitivně) nahradíme požadavkem tzv. *indikativnosti*, otevře se nám alespoň v případě některých vztahů reprezentace zcela nový pohled na jejich kvalitu (či se vůbec otevře možnost chápat je jako vztahy *reprezentace*). Indikativní reprezentace spočívá v obrácení směru „šipky očekávání“ mířící standardně od reprezentovaného jakožto „zdroje“ požadavků k reprezentujícímu jako jejich vykonavateli – od toho se očekává, že ve svém konání (a též myšlení) bude odrážet přání a přesvědčení reprezentovaného, ať už je vztah pojatý delegačně, nebo zmocněnecky. V indikativní reprezentaci může být sice reprezentující aktér taktéž autorizován (volbou, jmenováním či jinak) a posléze vyzván ke skládání účtů, nicméně samotné jeho konání je chápáno jako zdroj informací o tom, jaká jsou vlastně přání a přesvědčení reprezentovaného – je tedy jejich *indikátorem*. Vyjma samotné prvotní autorizace tak na začátku řetězce stojí jednání reprezentanta, a proto nedává smysl hovořit o responsivitě, prostě proto, že zájmy a identity reprezentovaného se vyjevují až skrze toto jednání. To ale předpokládá relevantní podobnost mezi oběma stranami (aby bylo možno očekávat indikativnost jednání), takže se zde jaksi oklikou vrací do hry jak deskriptivní význam reprezentace, tak – v případě kolektivních reprezentativních těles jako je parlament – imperativ jejich zvýšené poměrnosti, či dokonce statistického zrcadlení. Jelikož jsme ovšem odhodili responsivitu jako normativní požadavek na reprezentaci, původní napětí mezi ní a deliberací na této fundamentální úrovni mizí.

Pettit argumentuje, že skrze indikativní reprezentaci se odhaluje demokratický – protože reprezentativní – charakter vládních (obvykle jmenovaných) agentur, nevládních organizací, deliberativních shromáždění a jiných statisticky reprezentativních těles, whistleblowerů a dalších nevolených aktérů, kteří svým jednáním vyjadřují něčí zájmy a identity. Komplikovanější je konzistentní realizace indikativní reprezentace ve volených tělesech, protože lze očekávat, že volení reprezentanti budou mít i jiné motivace ke svému jednání, než vyjadřovat zájmy a identity těch, koho reprezentují – například snahu o znovuzvolení (Pettit 2010: 430; Mastropaolo 2012: 195 a n.). A konečně také zůstává v platnosti „základní napětí“ mezi jednotou a mnohostí, neboť je otevřenou otázkou, ve vztahu ke komu vlastně má být jednání reprezentantů indikativní.

Jane Mansbridge (2003) se ve svých rozborech ještě výrazněji opírá o empirická pozorování proměnlivých logik reprezentativních vztahů. Její *zavazující* (*promissory*) reprezentace kopíruje Pettitovu responsivní, když popisuje běžné chápání volební reprezentace: Jedna strana se „zavazuje“ (v doslovném překladu „slibuje“) druhé, že bude jednat v jejím zájmu, je na tomto základě pověřena (volby), a po nějaké době přichází hodnocení, zdali tomu tak skutečně bylo (následující volby).¹⁷ Vedle ní Mansbridge identifikuje další tři formy: *předjímající* (*anticipatory*), kdy reprezentující jedná tak, jak si myslí, že voliči ocení v *příštích* volbách; *gyroskopickou*, v jejímž rámci fungují reprezentanti relativně nezávislí na sankcích a řídící se především vlastním úsudkem; a konečně *náhradní* (*surrogate*), označující reprezentaci někoho, s kým nemá reprezentující žádný volební vztah (pověření ani odpovědnost), protože se nachází v jiném volebním okrsku, ale přesto si reprezentaci zaslouží.¹⁸ Každá z těchto forem přitom generuje svébytná normativní kritéria pro hodnocení kvality reprezentace, jako je povaha a intenzita vzájemné deliberace (předjímající) nebo samotný fakt reprezentace opomíjených perspektiv (náhradní), která se vymykají formalistické redukci na pověření a volání k odpovědnosti skrze demokratické volby.

Gyroskopickou ideu Mansbridge následně (2009, 2011) zasadila do komplexního modelu *výběrové* (*selective*) reprezentace, kterou klade do kontrastu se *sankční* (odpovídající standardnímu chápání, resp. zavazující logice reprezentace) a již chce nahradit zmocněneckou (*trustee*) variantu reprezentativního vztahu. Na té se jí nepozdávají její hierarchické až aristokratické podtóny, kdy je reprezentant chápán jako schopnější, kompetentnější aktér, který má teprve definovat „skutečné zájmy“ reprezentovaného subjektu. Víceméně egalitární výběrový vztah je naopak postaven na vzájemné důvěře, přičemž jedním ze zdrojů důvěry může být (podobně jako v Pettitově indikativní reprezentaci) deskriptivní podobnost mezi oběma stranami vztahu, především v případě nedostatečně vykrystalizovaných zájmů či preferencí (Mansbridge 2009: 380–381).

7.5.3 Konstruktivismus a sebeautorizace: reprezentativní nárok (Saward)

Jak jsme naznačili, všechny tyto inovace jsou alespoň zčásti motivovány snahou na systematické teoretické rovině rozvolnit logiku PA modelu reprezentativního vztahu, stejně jako jednostranné institucionální napojení na volební legitimizaci. Michael Saward (2010: kap. 1) ovšem namítá, že jejich snaha o zdynamizování pojmu i praxe reprezentace není dostatečná: Jednak se příliš soustředí na *formy* a *kategorie* reprezentace (kterážto výhrada platí i pro „standardní“ typologii H. Pitkin), namísto zkoumání toho, co se *děje* v samotné praxi reprezentace; dále zanedbávají její

¹⁷ Mansfeldová a Rakušanová Guasti (2009: 18) překládají jako „příslibná“ reprezentace. Nači variantu považujeme za elegantnější i významově věrnější.

¹⁸ Andrew Rehfeld (2005) se vyvléká z teritoriální kazajky ještě radikálněji, když se vyslovuje pro vytvoření neteritoriálních, *náhodně selektovaných* a permanentních volebních okrsků.

konstitutivní dimenzi, když většinově předpokládají neproblematicky danou existenci reprezentovaného subjektu, včetně jeho zájmů a identit; a konečně zůstávají dobrovolně uvězněny v hranicích teritoriálního (národního) státu.¹⁹ Sám vstupuje do diskuse se vskutku radikální vizí, již nazývá *reprezentativním nárokem*. Z bohatého souboru témat, která jeho konstruktivistický přístup otevírá, se zde zaměříme na dva aspekty odpovídající narativu kapitoly: (1) konstrukci reprezentovaného subjektu v samotném aktu reprezentace, plus roli publika; a (2) sebeautorizaci reprezentujících.

(1) V podkapitole 7.1 jsme narazili na myšlenku „zpětného“ ustavení reprezentovaného subjektu skrze existenci/činnost reprezentanta: Dokud není jeho identita pojmenována a jeho zájmy explicitně artikulovány, reprezentovaný subjekt neexistuje jako svébytný aktér, jemuž by bylo možné připisovat nějakou autonomní vůli, přání či požadavky. Pokud se vrátíme k příkladu Bona Voxe, pak předtím, než se zpěvák prohlásil za reprezentanta „nejchudších a nejzranitelnějších“, jejichž pěst hnanou vztekem, hněvem a křivdami ztělesňuje, žádná společenská skupina disponující společným vědomím nejchudších a nejzranitelnějších a požadující reprezentaci na globální politické úrovni neexistovala. Teprve performativní akt samozvaného reprezentanta, vskutku kreativní intervence do sociální a politické reality nepostrádající jisté znaky dramatického představení, jí vdechuje život (Saward 2017).²⁰

Hlavní výhodou tohoto přístupu má být radikální otevření celého pole politické reprezentace: Vznášet nárok na reprezentaci toho či onoho subjektu může v principu kdokoliv a záleží pouze na tom, zdali je daná snaha přijata relevantním *publikem* (které se nemusí s reprezentovaným subjektem překrývat) jako přesvědčivá – tedy jestli se reprezentativní nárok stává zdrojem politického jednání. Saward zdůrazňuje, že posouzení, zdali si ten který nárok zaslouží vyslyšet, není věcí vnějšího pozorovatele (například politického filosofa), nýbrž právě a výhradně publika. V případě Bona byly adresovaným publikem v první řadě politické elity scházející se na summitech typu G8/G20, WTO a podobně, ve druhém sledu pak konzumenti mediálních obsahů na celé planetě. Tím se obchází nejen nedostatečná obeznamenost teoretika se skutečnými zájmy a identitami reprezentovaných, ale též problém *esencialismu*, tedy představa, že existuje jakási objektivní definice jejich charakteru, zájmů, identit a podobně. Teorie i praxe politické reprezentace se tak stává radikálně demokratizovanou, neboť publikum není jen pasivním příjemcem sdělení, nýbrž může do jeho interpretace – ve skutečnosti do *sebeinterpretace* – aktivně vstupovat. To se děje především za poměrně běžné konstelace, kdy je publikum identické s reprezentovaným subjektem, například když poslanec přesvědčuje voliče ze svého okrsku, že je nejlepším obhájcem jejich zájmů a že si zaslouží znovuzvolení (Saward 2010: 54). Konstruktivistický meta-rámec je tak možno vyplňovat novátorskými koncepcemi stavícími na aktivní roli reprezentovaných (Bíba 2017).

(2) Vznesení nároku nevyžaduje nutně formální, ale ani neformální autorizaci; v tomto ohledu se daný přístup podobá substantivnímu konání ve prospěch reprezentovaného (viz 7.3). Je důležité podotknout, že vznesený reprezentativní nárok není automaticky *demokraticky legitimním* nárokem. Pokud ovšem přijmeme weberovský „sociologický“ pohled na legitimitu, jak Saward (2010: 144) v zásadě činí, pak rozhodující slovo má reakce zamýšleného i skutečně reprezentovaného subjektu (což jsou v principu nezávislé kategorie), nikoliv verdikt politického filosofa. Ten/ta může v zásadě jen zkoumat podmínky, za nichž ke vznášení a recepci reprezentativních nároků dochází, což na druhou stranu propojuje tento přístup s deliberativními

¹⁹ Saward vznáší výhrad vícero; tři zmíněné jsou o všem z našeho pohledu nejzásadnější.

²⁰ Vedle Sawardova přístupu zmiňme i následující příspěvky: Ankersmit (2002); Urbinati (2006); Disch (2011, 2015); Montanaro (2011); Brito Vieira (2015). Zřejmé jsou (v proměnlivé míře) inspirace poststrukturalistickou sociální ontologií, teorií řečových aktů a též estetickým pojetím politického jednání.

konceptem demokracie. Saward (2010: 165) hovoří o deliberativní *odpovědnosti* reprezentujících, jež je nadřazená odpovědnosti pocházející ze zavazujícího chápání reprezentace (viz výše 5.1).

Nejobecnější ponaučení plynoucí z reprezentativního nároku zní, že je třeba se soustředit na politickou reprezentaci jako *systémový jev* procházející vertikálně i horizontálně celou společností, nikoliv jako vztah dvou dopředu vymezených aktérů (zejména principála/voliče a agenta/poslance).

7.5.4 Deteritorializace politické reprezentace: složený model EU

Reprezentativní nárok je zároveň typickým příkladem konceptualizace politické reprezentace, která se vyvazuje z hranic územně vymezených jednotek. K radikálnímu vyústění tak dovádí logiku náhradní reprezentace (viz sekci 7.5.2), ovšem vedle „běžných“ volebních okrsků v rámci jinak pevně stanovených politických jednotek (v první řadě států) jsou zde překračovány hranice těchto jednotek samotných. Tento tzv. transnacionální posun v politické reprezentaci přitom zapadá do stejnosměrného trendu v politické filosofii. Jelikož modům reprezentace v kontextu transnacionální demokracie jsme se podrobněji věnovali v jiném textu (Brim a Dufek 2012: 144–148), zde budeme ilustrovat některé z předchozích úvah na příkladu Evropské unie.

Známy problém tzv. demokratického deficitu EU je do značné míry spojen právě s absencí efektivního kanálu volebního zastoupení. Příčin bylo diagnostikováno mnoho: nízká účast ve volbách do Evropského parlamentu (EP) spojená s pokulhávací důvěrou v tuto instituci; absence veřejné diskuse a sdílených témat napříč členskými zeměmi („ve volbách do EP se řeší národní problémy“); související neexistence „evropského lidu“ jako takového – a tudíž i možnosti formulace být jen fiktivního společného zájmu; neméně související absence celoevropského stranického systému a naopak užívání různorodých volebních systémů pro volby do EP v členských zemích; nebo odlišná systémová role Evropského parlamentu, který z povahy věci nemůže kopírovat reprezentativní roli národních volených těles, mimo jiné kvůli formálnímu monopolu Evropské komise na legislativní iniciativu. Jelikož ale prosazování zájmů v politice *nějak* probíhat musí, odpovídajícím způsobem se v EU rozvinuly alternativní kanály a módy reprezentace, včetně těch nevolebních a neformálních. Početné inovativní teoretické návrhy proto nacházejí na úrovni – či spíše mnohaúrovni – EU velmi plodný zdroj empirických zjištění, zejména od přijetí Lisabonské smlouvy (2007, platnost od 2009), jež úlohu neformální reprezentace explicitně reflektuje.

Christopher Lord a Johannes Pollak (2010) označují komplexní síť reprezentativních vztahů v EU za *složenou (compound)* formu reprezentace, kombinující volební a nevolební; státní, substátní a individuální; formální i neformální; přímé i nepřímé; nebo identitární, hodnotové a expertní varianty. Výhodou této pestré škály je na první pohled inkluzivita, čili otevření pole reprezentace pro ty aktéry, kteří nemají šanci proniknout volebním sítím nebo se stát součástí oficiálního zastoupení členských států v Radě EU, Evropské radě či Komisi. Normativním vodítkem je v tomto ohledu hodnota politické *rovnosti* na vstupu (viz 7.1). Zmnožením přístupových bodů do oficiálního rozhodovacího procesu je také podpořena možnost protestu vůči prosazovaným politikám a obecněji potenciál vnější kontroly. Významnou roli tak získaly v rámci EU početné organizace občanské společnosti, účastníci se konzultací v rámci unijních institucí a agentur (Kröger 2016). Právě jejich prostřednictvím se má ke slovu výrazněji dostat konstruktivistické pojetí reprezentace jako předkládání nároků aktivnímu publiku (Trenz 2009; Michailidou a Trenz 2013), stejně jako reprezentace společenských diskursů (Zeegers 2016) nebo výběrový (*selection*) model reprezentace (Lord a Pollak 2013: 528).

7.6 Závěr: politická reprezentace bez politické filosofie?

Kritické zhodnocení inovací načrtnutých v předchozí podkapitole jde mimo možnosti textu. Naznačíme alespoň tolik, že stinné stránky těchto optimistických vizí vycházejí najevo prostřednictvím „tradičních“ úvah o smyslu a účelu reprezentace v liberální demokracii. Otazníky totiž visí nad tak elementárními principy a hodnotami, jako je politická rovnost na vstupu, možnost veřejné kontroly reprezentujících subjektů, efektivita mechanismů odpovědnosti nebo míra responsivity vůči reprezentovaným (Severs 2010). K tomu lze přidat zcela reálnou možnost, že početné mody a způsoby reprezentace budou produkovat (destruktivní) kolizi až konflikt namísto (konstruktivní) synergie, jak ostatně zaznívá na adresu složeného modelu reprezentace v EU (Lord a Pollak 2013). S ohledem na základní napětí mezi jednotou a mnohostí, jímž jsme výklad v kapitole uvodili, je konečně třeba poukázat na nejasnou kapacitu alternativních variant přispívat k vytváření *legitimních kolektivně závazných* rozhodnutí.

Situace v oblasti politické reprezentace je tedy značně neuspořádaná a výrazně tak přispívá k nepřehlednosti demokratické teorie jako takové (viz **první kapitole**). Podle jakých kritérií lze vlastně rozhodnout, kterou z předložených cest inovací se vydat – a zdali vůbec? Jen stěží lze očekávat, že všechny obhajované významy a implikace půjdou harmonicky propojit. Andrew Rehfeld (2017) proto s odkazem na Shapirův (1989) termín *generelních pojmů* (*gross concepts*)²¹ upozorňuje, že jednotliví autoři a autorky (Hannu Pitkin nevyjímaje) rutinně nahrazují důkladnou konceptualizaci (tj. co politická reprezentace je a není) latentními normativními předpoklady, tedy k čemu má sloužit a co si od ní slibujeme. Pojmová rozplizlost je pak prezentována jako ctnost, neboť umožňuje v podstatě neomezené teoretické rekonfigurace v zájmu demokratických „inovací“. To pozoruhodným způsobem odpovídá povaze demokratické teorie, jak byla načrtnuta v **první kapitole**.

Mohutné intelektuální úsilí vložené do problematiky politické reprezentace ovšem nechceme *en bloc* shazovat. To by jednak bylo laciné a jednak bychom tak ignorovali skutečnost, že se jedná o upřímné a leckdy pronikavé snahy reagovat na vnímané těžkosti liberální demokracie – a zejména modelu reprezentace, který ji centrálně podepírá. Abychom tudíž věděli, co chceme od politické reprezentace v liberální demokracii, musíme si nejprve dobře srovnat, co chceme od liberální demokracie. Jenomže na tom se neshodneme. Připomeňme postřeh ze závěru sekce 7.3.1: Nelze-li standardní model reprezentace oddělit od liberální (ústavní) demokracie, pak s demisí jednoho nastává i pád druhého. Proto je společně s povahou politické reprezentace v sázce i osud liberální demokracie, a o to důkladněji by měla demokratická teorie zvažovat, které inovace jsou jejím doplněním či vylepšením a které ji už nahrazují.

Literatura

- Alexy, Robert. 2005. „Balancing, constitutional review, and representation“. *International Journal of Constitutional Law* 3(4): 572–581.
- Ankersmit, Frank. 2002. *Political Representation*. Stanford: Stanford UP
- Baroš, Jiří. 2017d. „Suverenita u Rousseaua.“ In: Vojtěch Belling a Lukáš Kollert (eds.), *Suverenita panovníka, lidu a státu v moderní politické filosofii*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 52–74
- Barša, Pavel. 2017. „Democracy Without the Demos: Rosanvallon’s Decentering of Democratic Theory“. In: Jan Bíba a Milan Znoj (eds.), *A Crisis of Democracy and Representation*. Praha: Czech Academy of Sciences, 41–50.

²¹ Přebíráme zde překlad Milana Znoje ze Shapiro (2006).

- Bartolini, Stefano a Peter Mair. 2001. „Challenges to Contemporary Political Parties.“ In: Larry Diamond a Klaus Günther (eds.), *Political Parties and Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 327–343.
- Belling, Vojtěch. 2009. *Legitimita moci v postmoderní době: proč potřebuje Evropská unie členské státy?* Brno: MU.
- Bergman, Torbjörn, Wolfgang Müller a Kaare Strøm. 2000. „Introduction: Parliamentary democracy and the chain of delegation“. *European Journal for Political Research* 37(3): 255–260.
- Bíba, Jan a Milan Znoj (eds.). 2017a. *A Crisis of Democracy and Representation*. Mimořádné číslo Filosofického časopisu. Praha: Czech Academy of Sciences.
- Bíba, Jan a Milan Znoj. 2017b. „Editorial.“ In: Jan Bíba a Milan Znoj (eds.), *A Crisis of Democracy and Representation*. Praha: Czech Academy of Sciences, 7–16.
- Bíba, Jan. 2017. „Democratic Spectatorship Beyond Plebiscitarianism.“ In: Jan Bíba, Milan Znoj (eds.), *A Crisis of Democracy and Representation*. Praha: Czech Academy of Sciences, 71–91.
- Brim, Luboš a Pavel Dufek. 2012. „Politická reprezentace individuální a kolektivní: K otázce teoretických základů demokracie na transnacionální úrovni.“ *Politologický časopis* 19(2): 128–154
- Brito Vieira, Mónica. 2015. „Founders and Re-founders. Struggles of Self-authorized Representation“. *Constellations* 22(4): 500–513.
- Buchstein, Hubertus. 2010. „Reviving Randomness for Political Rationality: Elements of a Theory of Aleatory Democracy.“ *Constellations* 17(3): 435–454.
- Burke, Edmund. 1999 [1774]. „Speech to the Electors of Bristol“. In: Francis Canovan (ed.), *Select Works of Edmund Burke, vol. 4 (Miscellaneous Writings)*. Indianapolis: Liberty Fund, 5–13.
- Carolan, Eoin. 2009. *The New Separation of Powers: A Theory for the Modern State*. Oxford: Oxford UP.
- Čermák, Vladimír. 2017. *Otázka demokracie. Svazek 1. 2. vyd.* Brno: CDK
- Dalton, Russell, David Farrell a Ian McAllister. 2012. *Political Parties and Democratic Linkage*. Oxford: Oxford UP.
- della Porta, Donatella. 2013. *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*. Cambridge: Polity.
- Disch, Lisa. 2008. „The people as ‚presupposition‘ of representative democracy – an essay on the political theory of Pierre Rosanvallon.“ *Redescriptions* 12: 44–71.
- Disch, Lisa. 2011. „Toward a Mobilization Conception of Democratic Representation.“ *American Political Science Review* 105(1): 100–114
- Disch, Lisa. 2015. „The ‚Constructivist Turn‘ in Democratic Representation: A Normative Dead-End?“ *Constellations* 22(4): 487–499.
- Dovi, Susanne. 2017. „Political Representation“. In: Edward N. Zalta (ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, on-line (plato.stanford.edu/entries/political-representation/), [ověřeno 30. října 2018].
- Dowlen, Oliver. 2008. *The Political Potential of Sortition: A study of the random selection of citizens for public office*. Exeter: Imprint Academic.
- Dryzek, John a Simon Niemeyer. 2008. „Discursive Representation.“ *American Political Science Review* 102(4): 481–493
- Dufek, Pavel. 2013. „Teorie demokracie a politická filozofie: Úskalí demokratizace demokracií.“ In: Jan Holzer, Pavel Molek a kol., *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: SLON, 50–74.
- Elster, Jon. 2012. „Conclusion.“ In: Hélène Landemore a Jon Elster (eds.), *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*. Cambridge: Cambridge UP, 393–404.
- Gelnarová, Jitka. 2010. „Reprezentace žen v politice z pohledu politické teorie aneb ‚Co všechno znamená, když se řekne, že ženy jsou v politice podreprezentovány?‘“ *Acta Politologica* 2(2): 120–135.
- Goodin, Robert. 2004. „Representing Diversity.“ *British Journal of Political Science* 34(3): 453–468.
- Grönlund, Kimo, André Bächtiger a Maija Setälä. 2014. *Deliberative Mini-publics. Involving Citizens in the Democratic Process*. Colchester: ECPR Press.
- Guerrero, Alex. 2014. „Against Elections: The Lottocratic Alternative,“ *Philosophy and Public Affairs* 42(2): 135–178
- Hardt, Michael a Antonio Negri. 2004. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Books.
- Hobbes, Thomas. 2009 [1651]. *Leviathan*. Praha: Oikoymenth

- Chotaš, Jiří. 2017. „Práva a povinnosti suveréna u Hobbese“. In: Vojtěch Belling, Lukáš Kollert a kol., *Suverenita panovníka, lidu a státu v moderní politické filosofii*. Ústí nad Labem: Filosofická fakulta UJEP, 36–51
- Christiano, Thomas. 1996. *The rule of the many: Fundamental issues in democratic theory*. Boulder: Westview Press.
- Jarmara, Tomáš. 2011. „Evoluční přístup ke studiu politických stran: strana kartelu.“ *Slovak Journal of Political Sciences* 11(2): 136–155.
- Katz, Richard S. a Peter Mair. 2002. „The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies.“ In: Richard Gunther (ed.), *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford UP, 113–135.
- Katz, Richard S. a Peter Mair. 2009. „The Cartel Party Thesis: A Restatement.“ *Perspectives on Politics* 7(4): 753–766.
- Kopeček, Lubomír a Vít Hloušek. 2005. „Fenomén demokracie“. In: Vít Hloušek a Lubomír Kopeček (eds.), *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: MPÚ, 13–48.
- Kopeček, Lubomír. 2015. „Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě.“ *Středoevropské politické studie* 17(2): 178–211
- Kröger, Sandra. 2016. *Europeanised or European? Representation by Civil Society Organisations in EU Policy Making*. Colchester: ECPR Press.
- Kubát, Michal. 2007. „Stranické systémy.“ In: Ladislav Cabada, Michal Kubát a kol. *Úvod do studia politické vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 229–250
- Landemore, Hélène. 2013. *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*. Princeton: Princeton UP.
- Lane, Andrew. 2011. „The Narrative Self-Constitution View: Why Marya Schechtman Cannot Require it for Personhood.“ *Journal of Philosophy* 20(1): 100–115.
- Lefort, Claude. 1988. *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity.
- Lijphart, Arend. 2008b. *Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice*. Abingdon: Routledge.
- Lord, Christopher a Johannes Pollak. 2010. „The EU's many representative modes: Colliding? Cohering?“ *Journal of European Public Policy* 17(1): 117–136.
- Lord, Christopher a Johannes Pollak. 2013. „The Pitfalls of Representation as Claims-Making in the European Union.“ *Journal of European Integration* 35(5): 517–530.
- Mair, Peter. 2013. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Manin, Bernard. 1997. *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge UP.
- Mansbridge, Jane. 2003. „Rethinking Representation.“ *American Political Science Review* 97(4): 515–528.
- Mansbridge, Jane. 2009. „A 'Selection Model' of Political Representation.“ *Journal of Political Philosophy* 17(4): 369–398.
- Mansbridge, Jane. 2011. „Clarifying the Concept of Representation.“ *American Political Science Review* 105(3): 621–630.
- Mansfeldová, Zdenka a Petra Rakušanová Guasti. 2009. „Úvod“. In: Zdenka Mansfeldová, Lukáš Linek (eds.), *Český parlament nve druhé dekádě demokratického vývoje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 11–21.
- Mastropaolo, Alfio. 2012. *Is democracy a lost cause? Paradoxes of an imperfect invention*. Colchester: ECPR Press.
- Michailidou, Asimina a Hans-Jörg Trenz. 2013. „Mediatized representative politics in the EU: towards audience democracy?“ *Journal of European Public Policy* 20(2): 260–277.
- Mlsna, Petr. 2015. „Čl. 26: Volný mandát.“ In: Pavel Rychetský a kol., *Ústava České republiky: ústavní zákon o bezpečnosti České republiky: komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 283–289
- Montanaro, Laura. 2011. „The Democratic Legitimacy of Self-Appointed Representatives.“ *The Journal of Politics* 74(4): 1094–1107.
- Mottlová, Markéta. 2017. „Representative Turn: New Way of Thinking about the Relationship Between Representation and Democracy.“ In: Jan Bíba a Milan Znoj (eds.), *A Crisis of Democracy and Representation*. Praha: Czech Academy of Sciences, 113–121.
- Müller, Jan-Werner. 2016. *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Näsström, Sophia. 2011. „Where is the representative turn going?“ *European Journal of Political Theory* 10(4): 501–510.
- Naxera, Vladimír. 2014. „Stranická patronáž a její vztah ke korupci a klientelismu: teoretický koncept a nástin uplatnění v postkomunistickém prostředí.“ *Středoevropské politické studie* 16(4): 264–287.
- Novák, Miroslav. 2001. *Jakou demokracii pro nové demokracie?: konsenzuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. Brno: MU.
- Pettit, Philip. 2009. „Varieties of Public Representation“. In: Ian Shapiro (ed.), *Political Representation*. Cambridge: Cambridge UP, 61–89.
- Pettit, Philip. 2010. „Representation, Responsive and Indicative.“ *Constellations* 17(3): 426–434.
- Phillips, Anne. 1995. *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Phillips, Anne. 1998. „Democracy and Representation: Or, Why Should It Matter Who our Representatives Are?“ In: Anne Phillips (ed.), *Feminism and Politics*. Oxford: Oxford UP, 224–240.
- Pitkin, Hanna F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Pollak, Johannes. 2007. „Contested Meanings of Representation.“ *Comparative European Politics* 5(1): 87–103.
- Pospíšilová, Jaroslava. 2017. „Teorie principála a agenta a její využití při popisu vztahu volič–zástupce.“ *Středoevropské politické studie* 19(3–4): 215–242.
- Rehfeld, Andrew. 2005. *The Concept of Constituency: Political Representation, Democratic Legitimacy, and Institutional Design*. Cambridge: Cambridge UP.
- Rehfeld, Andrew. 2006. „Towards a General Theory of Political Representation.“ *The Journal of Politics*. 68(1): 1–21.
- Rehfeld, Andrew. 2009. „On Quotas and Qualifications for Office“. In: Ian Shapiro (ed.), *Political Representation*. Cambridge: Cambridge UP, 236–268.
- Rehfeld, Andrew. 2017. „What is Representation? On Being and Becoming a Representative.“ In: Mónica Brito Vieira (ed.), *Reclaiming Representation: Contemporary Advances in the Theory of Political Representation*. Abingdon: Routledge, 51–74.
- Riker, William. 1982. *Liberalism Against Populism: A confrontation between the theory of democracy and the theory of social choice*. Prospect Heights: Waveland Press.
- Rosanvallon, Pierre. 2008. *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge: Cambridge UP.
- Rosanvallon, Pierre. 2011. *Democratic legitimacy: impartiality, reflexivity, proximity*. Princeton: Princeton UP.
- Rosanvallon, Pierre. 2018. *Good Government: Democracy beyond Elections*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Rosenblum, Nancy L. 2008. *On The Side of the Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton: Princeton UP.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1989. *Rozpravy*. Praha: Svoboda.
- Runciman, David a Mónica Brito Vieira. 2008. *Representation*. Cambridge: Polity.
- Runciman, David. 2007. „The Paradox of Political Representation.“ *Journal of Political Philosophy* 15(1): 93–114.
- Runciman, David. 2009. „Hobbes’s theory of representation: anti-democratic or proto-democratic?“ In: Ian Shapiro (ed.), *Political Representation*. Cambridge: Cambridge UP, 15–34.
- Sartori, Giovanni. 2005. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. Brno: CDK
- Saward, Michael. 2017. „Performative Representation.“ In: Mónica Brito Vieira (ed.), *Reclaiming Representation: Contemporary Advances in the Theory of Political Representation*. Abingdon: Routledge, 75–94.
- Saward, Michael. 2010. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford UP.
- Severs, Eline. 2010. „Representation as claims-making. Quid responsiveness?“ *Representation* 46(4): 411–423.
- Shapiro, Ian. 1989. „Gross Concepts in Political Argument.“ *Political Theory* 17(1): 51–76.
- Shapiro, Ian. 2006. *Útěk před realitou v humanitních vědách*. Praha: Karolinum
- Schattschneider, Elmer E. 1942. *Party Government*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Schumpeter, Joseph Alois. 2004. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK

- Schwartzberg, Melissa. 2015. „Epistemic Democracy and Its Challenges“. *Annual Review of Political Science* 18: 187–203.
- Sobek, Tomáš. 2011. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR.
- Sobek, Tomáš. 2016. *Právní rozum a morální cit: Hodnotové základy právního myšlení*. Praha: Ústav státu a práva AV
- Talisse, Robert. 2009. *Democracy and Moral Conflict*. Cambridge: Cambridge UP.
- Trenz, Hans-Jörg. 2009. „European civil society: between participation, representation and discourse.“ *Policy and Society* 28(1): 35–46.
- Uhde, Zuzana. 2006. „Proč jsou kvóty strašákem?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7(1): 6–10.
- Urbinati, Nadia. 2000. „Representation As Advocacy: A Study of Democratic Deliberation.“ *Political Theory* 28(6): 758–786.
- Urbinati, Nadia. 2006. *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago: Chicago UP.
- van Biezen, Ingrid a Michael Saward. 2008. „Democratic Theorists and Party Scholars: Why They Don't Talk to Each Other, and Why They Should“. *Perspectives on Politics* 6(1): 21–35.
- Warren, Mark a Hillary Pearse. 2008. *Designing Deliberative Democracy. The British Columbia Citizens' Assembly*. Cambridge: Cambridge UP.
- Weale, Albert. 2007. *Democracy*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Wenner, Jan. 2005. The Rolling Stone Interview: Bono. *Rolling Stone* 986, November 3, 2005, on-line (<http://www.jannswenner.com/archives/Bono.aspx>), [ověřeno 30. října 2018].
- Young, Iris M. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford UP.
- Ypi, Lea a Jonathan White. 2016. *The Meaning of Partisanship*. Oxford: Oxford UP
- Zeegers, Nicolle. 2016. „Civil Society Organizations' Participation in the EU and Its Challenges for Democratic Representation.“ *Politics and Governance* 4(4): 27–39.
- Zetková, Pavla. 2016. „Straničtí funkcionáři versus parlamentní reprezentace: Duvergerův pohled a modifikace pro dnešek.“ In: Miroslav Novák (ed.), *Strany, volby a demokracie: Od Duvergera k Sartorimu a dále*. Praha: Sociologické nakladatelství, 14–40